

Białokur, Marek

Historycy polscy, litewscy i białoruscy wobec problemów XX wieku : historiografia polska, litewska i białoruska po 1989 roku

Dzieje Najnowsze 35/2, 243-247

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Historycy polscy, litewscy i białoruscy wobec problemów XX wieku. Historiografia polska, litewska i białoruska po 1989 roku

W dniach 19-20 listopada 2002 r. odbyła się w Białymstoku międzynarodowa konferencja naukowa poświęcona problemom historii XX w. w ujęciu historiografii polskiej, litewskiej i białoruskiej. Do tego interesującego spotkania historyków z trzech sąsiednich krajów doszło głównie dzięki licznemu gronu organizatorów reprezentujących Instytut Historii i Katedrę Kultury Białoruskiej Uniwersytetu w Białymstoku, Katedrę Humanistyki Politechniki Białostockiej, Archiwum Państwowe w Białymstoku oraz Sekcję Dziejów Ziem Północno-Wschodnich Dawnej Rzeczypospolitej Polskiego Towarzystwa Historycznego. Przybyli na konferencję naukowcy reprezentowali obok uczelni i ośrodków naukowo-badawczych Białegostoku także uniwersytety z Brześcia (UwB), Grodna (UG), Kowna (UWWwK), Lublina (UMCS), Opola (UO), Wilna (UW), Zielonej Góry (UZ) oraz Instytut Historii Litwy. Uroczystego otwarcia konferencji dokonała dyrektor Instytutu Historii UwB, prof. Hanna Konopka. W swoim wystąpieniu wyraziła nadzieję, że białostocka konferencja przyczyni się do zbliżenia stanowisk historyków z Białorusi, Litwy i Polski, dając tym samym możliwość lepszego poznania wspólnych, często dramatycznych losów w minionym stuleciu.

Referat wprowadzający pt.: „Nowe i stare paradygmaty w historiografii lat 90.” wygłosił prof. Daniel Grinberg z Uniwersytetu w Białymstoku, który m.in. zwrócił uwagę na coraz więcej wtrętów publicystycznych w pracach historycznych. W dalszej części swojego referatu odniósł się do obecnego — w jego ocenie — w historiografii polskiej apologetyzowania dziejów II Rzeczypospolitej oraz będącej w dobrym tonie krytyki oświecenia i inteligencji. Prace takich historyków, jak Daniel Beauvois, Jan Tomasz Gross czy Norman Davies zmusiły, zdaniem prof. Grinberga, część polskich historyków do zweryfikowania dotychczas głoszonych wygodnych pojęć i teorii. Krytycznie ustosunkował się także do praktycznego zawieszenia przez polskich historyków badań nad ruchem robotniczym, podkreślając jednak, że w ostatnich latach można zaobserwować efekt — jak to określił — „odmarzania”, tj. odradzania się starych, zupełnie niezmiennych wizji i koncepcji, mających swoje korzenie w minionym systemie. Podsumowując, stwierdził m.in., że polska historiografia jest bardzo konserwatywna, brak jej badań porównawczych i zbyt mocno koncentruje się na wizji historii ojczystej, w ostatnim swoim zdaniu wyraźnie jednak akcentując, że podobne bolączki towarzyszą także historiografom innych krajów.

Autorem drugiego referatu zaprezentowanego podczas konferencji był prof. Mieczysław Wieliczko (UMCS). Jego wystąpienie, zatytułowane: „Poszukiwanie prawdy: polskie piśmiennictwo zesłańcze a naukowe po 1989 roku — sprawozdanie historyka” było przede wszystkim poświęcone ukazaniu roli piśmiennictwa zesłańczego w pracy historyka. Referent przedstawił

również szereg interesujących fragmentów wspomnień i pamiętników ilustrujących losy zesłańców. Odnosił się także do wydanych w ostatnich kilkunastu latach antologii zesłańczych, dokonując ich krótkiej charakterystyki. Swoje wystąpienie zakończył przestrogą skierowaną do młodych naukowców, wskazując na liczne w piśmiennictwie osób zesłanych zmyślane informacje, często przyjmowane właśnie przez tę grupę historyków za w pełni wiarygodne.

Kolejny referat pt.: „Kresy północno-wschodnie w historiografii polskiej”, zaprezentowany przez prof. Zofię Tomczonek z Politechniki Białostockiej, nakreślił obraz badań historycznych prowadzonych nad wspomnianą problematyką, zarówno przed, jak i po 1989 r. Cechą charakterystyczną pierwszego z wymienionych okresów, tj. od zakończenia II wojny światowej do 1989 r., było celowe odsuwanie na margines problematyki kresowej. Autorka referatu, omawiając ten okres, zaprezentowała listę historyków, którzy pierwsi zainicjowali badania nad ludnością białoruską (Aleksander Bregman, Jerzy Turonek). Sporo uwagi poświęciła także historykom białostockiego ośrodka naukowego, którzy badając historię północno-wschodnich kresów, w sposób znaczący przyczynili się do jej lepszego poznania. W ocenie Autorki referatu istotny wkład w poszerzenie wiedzy na temat omawianej problematyki włożyli m.in.: Krystyna Gomółka i Eugeniusz Mironowicz. Osobne miejsce poświęciła także organizacjom i stowarzyszeniom, które prowadzą badania nad omawianą problematyką. Dokonała także krótkiego przeglądu zawartości „Białoruskich Zeszytów Historycznych”. W zakończeniu swojego wystąpienia prof. Tomczonek zwróciła uwagę, że brak jest nadal, pomimo upływu kilkunastu już lat od przełomu 1989 r., jednego ośrodka koordynującego badania nad historią kresów północno-wschodnich, zachęcała także do realizowania wspólnych polsko-litewsko-białoruskich projektów naukowych.

„Problem 17 września 1939 r. w najnowszej historiografii polskiej i białoruskiej” to tytuł kolejnego referatu, zaprezentowanego przez dr. Wojciecha Śleszyńskiego z Uniwersytetu w Białymstoku. W wystąpieniu omówiony został dorobek polskiej i białoruskiej historiografii krajowej i emigracyjnej przed i po 1989 r. Referent szczególnie dokładnie scharakteryzował prace Tomasza Strzembosza, Albina Głowackiego, Krzysztofa Jasiewicza i Marka Wierzbickiego. Podkreślił także niepoślednią rolę rosyjskiego „Memoriału” w procesie przełamywania dotychczasowego obrazu 17 września 1939 r. w rosyjskiej historiografii, mającej nadal istotny wpływ na wyniki badań prowadzonych na Białorusi. Odnosząc się bezpośrednio do najnowszej historiografii naszego wschodniego sąsiada, dr Śleszyński podkreślił, że w ostatnich latach sytuacja polityczna na Białorusi ma niestety także znaczący wpływ na prace historyków. Do okresu II wojny światowej, a konkretnie Holocaustu, odnosił się kolejny referat białostockiej konferencji. W wystąpieniu „Badanie dziejów Holocaustu na Białorusi: krok do przodu czy dreptanie w miejscu” doc. Jewgienij Rozenblat z Uniwersytetu w Brześciu zaprezentował wydane w ostatnich latach na Białorusi publikacje poświęcone tej problematyce. Podkreślił ponadto znaczącą rolę przełomu 1989 r. w badaniach nad dziejami Holocaustu. Ważne miejsce w tych badaniach w ocenie białoruskiego historyka zajmują te, które są poświęcone losom i warunkom bytowym ludności żydowskiej w gettach.

Prof. dr hab. Eugeniusz Mironowicz z Uniwersytetu w Białymstoku przedstawił referat: „Ruch partyzancki na Białorusi podczas drugiej wojny światowej w historiografii polskiej i białoruskiej”. Dokonał w nim analizy publikacji podejmujących problematykę walk partyzanckich na Białorusi, zwracając m.in. uwagę na fakt unikania, głównie w pracach polskich historyków, działalności partyzantki radzieckiej. Zdaniem białostockiego historyka, ujęcie działań partyzanckich w latach 1939-1945 po obu stronach granicy pozostawia wiele do życzenia. Wynika to głównie z utrwalenia po obu stronach wielu stereotypowych ocen, jak

i trudnej dla białoruskich historyków sytuacji, uwarunkowanej specyfiką panującego tam systemu władzy.

Popołudniową część obrad pierwszego dnia konferencji otworzył referat dr. Edmunda Jarmusika z Uniwersytetu Grodzieńskiego, podejmujący zagadnienie „Problemy religijnych i narodowościowych w białoruskiej historiografii lat dziewięćdziesiątych XX wieku”. Referent przedstawił w nim kierunki podejmowanych aktualnie na Białorusi badań, zwracając uwagę, że dopiero od niedawna szereg kwestii, w tym szczególnie dotyczących problematyki religijnej, znalazło swoich dziejopisów. W ocenie białoruskiego historyka w lepszym poznaniu problemów religijnych i narodowościowych na Białorusi dużą rolę odgrywają interdyscyplinarne projekty naukowe. W tym poczesne miejsce przypisał międzynarodowym konferencjom, w trakcie których dochodzi do bezpośredniej wymiany poglądów i wypracowywania wspólnych stanowisk. Kolejny referat pt. „Białoruś i Białorusini w szkolnych podręcznikach historii III Rzeczypospolitej” przedstawił mgr Marek Białokur z Uniwersytetu Opolskiego. Kreśląc obraz wizerunku Białorusina na łamach podręczników szkolnych, podkreślił, że tylko w minimalnym stopniu pozwalają one uczniom na różnych szczeblach edukacji uzyskać informacje o naszych wschodnich sąsiadach i historii ich państwowości w minionym stuleciu. Jedynie w odniesieniu do okresu dwudziestolecia międzywojennego, kiedy to w niepodległej II Rzeczypospolitej Białorusini stanowili liczną mniejszość narodową, podręczniki zawierają nieco obszerniejsze informacje, a i to w stopniu bardzo zróżnicowanym.

„Dzieje szkolnictwa na Kresach północno-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej w historiografii polskiej białoruskiej” to tytuł wystąpienia mgr. Andrzeja Smolarczyka z Politechniki Białostockiej. Podkreślając mniejsze, niżby można tego oczekiwać, zainteresowanie historyków problematyką oświaty na wspomnianym terenie, Autor odwołał się do prac powstałych jeszcze przed 1989 r. Sporo miejsca poświęcił także ukazaniu roli i dorobku poszczególnych ośrodków naukowych w Polsce, które prowadzą szeroko zakrojone badania dotyczące szkolnictwa na Kresach. W jego ocenie prym wiodą tu cztery ośrodki, tj. Warszawa, Lublin, Wrocław i Białystok. Autorka kolejnego referatu pt. „Problemy wojny polsko-sowieckiej 1920 roku w historiografii białoruskiej”, mgr Elena Paszkowicz z Uniwersytetu w Brześciu, podkreśliła, jak mocno ujęcie tego zagadnienia na Białorusi zdeterminowane jest minionym okresem, który umownie w odniesieniu do Europy Środkowej i Wschodniej zamknął się 1989 r.

Ostatni referat zaprezentowany w pierwszym dniu konferencji pt. „Stereotypy Litwina i Białorusina w publicystyce endeckiej w latach II Rzeczypospolitej” wygłosił dr hab. Bohdan Halczak z Uniwersytetu Zielonogórskiego. Opierając się głównie na tekstach zamieszczonych w „Dzienniku Wileńskim” i „Gazecie Warszawskiej”, referent nakreślił zdecydowanie krzywdzący dla przedstawicieli tych dwóch narodów obraz, który konsekwentnie lansowali publicyści narodowo-demokratyczni. Zaznaczył przy tym, że zdecydowanie częściej endecy dotyczyli zagadnień litewskich, pisząc m.in. o czasowym charakterze państwa litewskiego, jego słabości, a samych Litwinów wcale nierzadko określając „złośliwymi karłami”. Nieliczne artykuły dotyczące Białorusinów nie były wcale, jak wyraźnie zaznaczył dr Halczak, wynikiem większej doń przychylności publicystów narodowodemokratycznych. Powodem takiego stanu rzeczy było powszechne wręcz negowanie w tym gronie faktu posiadania przez Białorusinów własnej, wyrobionej świadomości narodowej.

Pierwszy dzień obrad konferencji białostockiej zakończyła blisko godzinna dyskusja, w której podsumowano wygłoszone referaty. Tematem, któremu w jej trakcie poświęcono zdecydowanie najwięcej miejsca, była kwestia wzajemnego postrzegania się Polaków, Litwinów i Białorusinów w XX w. Szczególnie ważne, z punktu widzenia tematu konferencji, okazały się

wypowiedzi profesorów Eugeniusza Mironowicza, Bohdana Halczaka, Daniela Grinberga oraz prof. dr. hab. Michała Gnatowskiego z Instytutu Historii Uniwersytetu w Białymstoku.

Drugi dzień konferencji poświęcono w całości problematyce historii stosunków polsko-litewskich w ujęciu historiografii obydwu krajów. Obrady otworzyło wystąpienie doc. Algisa Kasperaviciusa z Uniwersytetu Wileńskiego pt. „Współcześni historycy litewscy o sprawie Wilna i stosunkach polsko-litewskich w latach 1918-1940 oraz zmiany w potocznej świadomości Litwinów”, w którym przedstawił dorobek litewskiej historiografii w ostatnich latach. Zwrócił uwagę na fakt, że dzięki często dyskutowanej przez litewskich historyków kwestii oceny wzajemnych polsko-litewskich relacji wiedza przeciętnego obywatela systematycznie ulega poprawie, a stereotypy powoli zaczynają ustępować na rzecz wyrobionych i przemyślanych ocen. Kolejny referat, autorstwa dr. Rimantasa Miknysa z Instytutu Historii Litwy, zatytułowany: „Historiografia litewska wobec problemów narodowościowych w pierwszej połowie XX wieku”, podejmował istotną kwestię ujęcia we współczesnej historiografii naszego północno-wschodniego sąsiada głównie problemu wzajemnych litewsko-polskich relacji jako jednego z kluczowych zagadnień narodowościowych. Następnie głos zabrał dr. Antanas Kulakauskas, pracownik Uniwersytetu Witolda Wielkiego w Kownie, który w wystąpieniu pt. „Problematyka kształtowania się nowoczesnego narodu litewskiego w najnowszej historiografii litewskiej” zaprezentował przemiany, jakie dokonały się w łonie narodu litewskiego.

W dalszej części obrad zaprezentowane zostały referaty poświęcone problematyce litewskiej w ujęciu polskich historyków. I tak dr. Barbara Kubis z Uniwersytetu Opolskiego, wygłosiła referat nt.: „Wilno i Litwa w polskich podręcznikach czasów współczesnych”. Mówiąc przede wszystkim o obrazie Litwy i jej stolicy w polskich podręcznikach, prelegentka zwróciła uwagę na stosunkowo znikomą ilość informacji odnoszących się do samej Litwy. Niemal zawsze pretekstem do podjęcia tematu przez autorów książek szkolnych były wzajemne polsko-litewskie relacje. W swoim wystąpieniu dr. Kubis zwróciła ponadto uwagę na rolę szkolnego podręcznika, często będącego jedynym obok nauczyciela źródłem informacji historycznych dla ucznia, kształtującego tym samym na bardzo długi okres wizerunek danego narodu, czy też roli ośrodka miejskiego w procesie budowy świadomego swych praw i odrębności narodu.

Z dużym zainteresowaniem spotkał się także kolejny referat pt. „«Gruba kreska» w odniesieniu do historii stosunków polsko-litewskich”. Jego autor, prof. dr. hab. Adam Dobroński z Uniwersytetu w Białymstoku, zwrócił m.in. uwagę na porzucenie po 1989 r. z powodów raczej pozamerytorycznych niektórych tematów badawczych w odniesieniu do historii Polski i Litwy. Podkreślił jednocześnie, że z podobnymi tendencjami mamy do czynienia po obu stronach granicy. Referat dr. Krzysztofa Buchowskiego z Uniwersytetu w Białymstoku nt. „Dwudziestowieczna Litwa w polskiej historiografii po 1989 r.” prezentował klarowny podział wydanych w Trzeciej Rzeczypospolitej prac dotyczących historii Litwy. Autor zwrócił uwagę na swego rodzaju „wysyp” w Polsce po przełomie 1989 r. publikacji dotyczących Kresów, a tym samym często podejmujących problematykę litewską. Niestety, w dużej części podejmowana w nich tematyka, na co zwrócił uwagę referent, była i jest nadal mocno ograniczona problemowo. Według dr. Buchowskiego, możemy mówić o kilku kategoriach publikacji podejmujących omawianą problematykę. Kolejno są to prace monograficzne-syntezy historii Litwy, a także publikacje poświęcone stosunkom polsko-litewskim, mniejszości polskiej na Litwie i dziejom Wilna i Wileńszczyzny w XX w. Uzupełniają wymienione kategorie w ocenie białostockiego historyka materiały konferencyjne oraz zbiory dokumentów.

Konferencję zakończyła dyskusja podsumowująca dwudniowe obrady oraz panel poświęcony „Perspektywom rozwoju historiografii polskiej, litewskiej i białoruskiej”. Tę część obrad zdominowały kwestie nazewnictwa w odniesieniu do pogranicza polsko-litewsko-białoruskie-

ŻYCIE NAUKOWE

go, jak i innych obszarów mieszanych narodowościowo. Sporo miejsca w swoich wypowiedziach dyskutanci poświęcili także zagadnieniu wzajemnych uprzedzeń i stereotypów, które obecne we wzajemnych stosunkach w XX w., pojawiają się jeszcze, choć już coraz rzadziej, na kartach opracowań historycznych. W wypowiedziach zamykających konferencję jej uczestnicy podkreślali potrzebę możliwie szybkiego opublikowania materiałów konferencyjnych. Zaapelowano także, aby ideę naukowych spotkań poświęconych wspólnej analizie dokonań historiografii polskiej, litewskiej i białoruskiej kontynuować w latach następnych.

Marek Białokur
Opole